

контролю та має наочно-дійове підкріплення [1].

Висновки. Таким чином, у дітей дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку особистісна саморегуляція переважно мимовільна, що зумовлено глибиною дефекту, який наявний у дитини. Ці діти не можуть підкорювати внутрішні мотиви вимогам, які висуваються ззовні, підпорядковуватись елементарним правилам, у грі з однолітками з нормою інтелекту та взаємодії з дорослими. Вони переважно керуються внутрішніми мотивами задоволення потреб.

Не зважаючи на велику кількість досліджень, питання саморегуляції дітей з порушенням інтелектом недостатньо вивчено і потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Габа І. Особливості емоційної саморегуляції дітей дошкільного віку. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2022 (3(56)), 45-50. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.7>
2. Грикун А.С. Особливості саморегуляції дітей дошкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання м. Київ 2012. Том 2: С.117-122.
3. Макарчук Н.О. Формування саморегуляції у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю: Методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2014. 24 с.
4. Remschmidt H. Kinder-und jugendpsychiatrie. Eine praktische Einfuhrung. 1987.Р.576 <https://www.lehmanns.de/shop/medizin-pharmazie/20024919-9783135766065-kinder-und-jugendpsychiatrie>

УДК 364.63-053.6:37.043.2-056.2/.3

Яновська Тамара,
кандидат психологічних наук, доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
Наталія Гончарова, кандидат
психологічних наук, доцент, Полтавський

національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
Ангела Харченко, кандидат
психологічних наук, доцент, Полтавський
національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка,
м. Полтава.

ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті приділено увагу аналізу теоретичних поглядів на явище булінгу в освітньому процесі в умовах інклюзивного навчання, зокрема наведено ознаки, характеристики учасників булінгу. Аналізувалися особливості феномену булінгу, специфіка особистісного розвитку підлітків. Розкривалося питання ролі емоційного інтелекту в системі чинників прояву булінгу в освітньому середовищі.

Ключові слова: булінг, освітнє середовище, інклюзивне навчання, підлітки, кривдник, жертва, спостерігач булінгу.

The article focuses on the analysis of theoretical views on the phenomenon of bullying in the educational process in the context of inclusive education, in particular, the signs and characteristics of bullying participants are given. The features of the bullying phenomenon and the specifics of the personal development of adolescents are analyzed. The question of the role of emotional intelligence in the system of factors of bullying in the educational environment is revealed.

Key words: bullying, educational environment, inclusive education, adolescents, perpetrator, victim, bystander of bullying.

Постановка проблеми. У сучасній соціально-економічній ситуації в умовах постійної зміни ціннісних пріоритетів суспільства проблема проявів булінгу в освіті набуває особливої важливості. Прояви насильства в освітніх закладах завжди цікавили дослідників, проте останніми роками на тлі набуття різноманіття форм взаємодії в мережевому спілкуванні, підвищення емоційної напруги в суспільстві та руйнації регуляторів поведінки внаслідок переорієнтації українського суспільства на нові вектори досягнення громадянських цінностей проблема булінгу набула особливого значення та потребує вирішення. Особливо значущими прояви

цькування є в підлітковому віці, що містить протиріччя, протистояння, конфлікти. Разом із тим, розповсюдження проявів булінгу в освітніх закладах унеможливорює гармонійний розвиток особистості учня, чинить руйнуючий, травмуючий вплив на його особистість [1, с. 136; 4, с. 247].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема шкільного булінгу неодноразово піднімалася в сучасних дослідженнях: вивчалися прояви булінгу та чинники його формування в освітньому середовищі, специфіка розвитку особистості підлітка, проблема емоційного інтелекту. Обґрунтовувалися актуальні тенденції в становленні емоційного інтелекту особистості в умовах сьогодення, розкривалися переважаючі вектори його впливу на поведінку людини. Разом із тим, в дослідженнях відсутній систематизований виклад впливу характеристик підлітків, що складають їх емоційний інтелект, на прояви булінгу в освіті, тим більше в умовах інклюзії. Більше того, дослідження булінгу часто мають описовий характер кількісних показників. Тож, недостатня представленість проблеми впливу характеристик емоційної сфери підлітків на їх прояви булінгу й обумовила актуальність теми дослідження [5, с. 106; 2, с. 152].

Мета дослідження полягає у аналізі особливостей булінгу серед підлітків в умовах інклюзивного навчання.

Досягнення поставленої мети відбувалось у процесі виконання таких завдань:

1. Проаналізувати особливості феномену булінгу, специфіку особистісного розвитку підлітків та роль емоційного інтелекту в системі чинників прояву булінгу в освітньому середовищі.
2. Описати методики дослідження особливостей булінгу серед підлітків в умовах інклюзивного навчання.
3. Проаналізувати результати емпіричного дослідження показників булінгу серед підлітків в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження емоційного інтелекту як чинника вибору позицій в ситуаціях булінгу серед підлітків в інклюзивному освітньому середовищі пропонуються методики типу опитувальники, що відповідає специфіці досліджуваного явища і дозволить розкрити різноманітні аспекти

емоційного інтелекту та проявів булінгу в середовищі підліткової взаємодії. Пропонуються такі методики: методика дослідження цькування «Ситуація» (за Л. Найдьоновою), методика дослідження емоційного інтелекту (за Н. Холлом), методика «Діагностика схильності до віктимної поведінки» (за О. Андронніковою) [3, с. 44, 65, 79]. До вибірки увійшли 40 підлітків (20 дівчат та 20 хлопців), які навчаються у спеціалізованій школі I-III ступенів. На початку дослідження були вивчені особливості проявів булінгу в освітньому середовищі. Більшою мірою прояви булінгу виражені серед хлопців (12%), тоді як у дівчат його прояви спостерігаються лише у 6%. Вираженість булінгу в освітньому середовищі є зниженою, оскільки 67% хлопців і 76% дівчат зауважили, що ніколи не перебували в ситуаціях цькування, не зазнавали негативного впливу з боку інших учнів. Часткові й фрагментарні прояви булінгу відмічені у 21% хлопців і 18% дівчат. Вони зазначають, що лише іноді перебували в ситуаціях булінгу. Це свідчить про інтенсивні міжособистісні стосунки, можливі зіткнення підлітків у процесі узгодження групових норм і правил.

Розглянемо вираженість позицій у ситуаціях булінгу серед підлітків. Дівчата та хлопці різняться за проявами статусних позицій учасників булінгу в освітньому середовищі. Хлопці частіше виступають нападниками в ситуаціях булінгу (16%) і, навіть, є його організаторами (3%), що взагалі не притаманно для дівчат. Жертв булінгу серед хлопців менше (12%). Серед дівчат більше виражена статусна позиція жертви (18%), а от заняття активної позиції булера виражено менше (6%). Підкреслено, що 69% хлопців та 75% дівчат перебувають в позиції спостерігачів. Важливо те, що вони є активними учасниками булінгу, навіть не приймаючи участі в його ситуаціях. Перебуваючи в ситуаціях цькування хлопці схильні займати більш активну позицію – булера чи організатора, а дівчата більше виступають жертвами булінгу. При цьому, переважна більшість дітей вибірки в ситуаціях булінгу виступає спостерігачами.

Наступне завдання полягало у визначенні особливостей емоційного інтелекту досліджуваних. 10,3% осіб мають високий рівень емоційної обізнаності, тобто ідентифікують свій внутрішній стан. 26,9% мають середній рівень, а 62,8% – низький

рівень даної якості, що говорить про недостатньо розвинені у них навички усвідомлювати й розуміти свої емоції. У той же час, для даної групи підлітків виявилося не характерним доволіно керувати своїми емоціями – 76,9% мають низький, 16,7% – середній, 6,4% осіб – високий рівень емоційної гнучкості.

Отримані дані свідчать про те, що 15,4% підлітків мають високий рівень самомотивації, можуть вільно управляти своїми емоціями; 34,6% – середній рівень, 50% підлітків мають низький рівень: слабо контролюють свою поведінку через невміння керувати власними емоціями. За шкалою «емпатія» 20,5% осіб мають високий рівень, що свідчить про характерне для них вміння зрозуміти стан людини по невербальній мові; 33,3% – середній рівень, 46,2% – низький, що свідчить про нерозуміння емоцій інших людей та неготовність надати підтримку іншим. Високий рівень уміння розпізнавати емоції інших людей мають 16,7% осіб, що сприяє їх вмінню впливати на емоційний стан оточуючих. Середній рівень мають 33,3% учнів, 50% – низький, що свідчить про несформованість навичок зчитувати емоції оточуючих та відповідно реагувати на них.

Аналізуючи результати виявлено, що 57% осіб мають низький рівень емоційного інтелекту, 34% – середній, 9% – високий. Як свідчать дані, 57% відчують пригніченість своїми емоціями, низький рівень їх усвідомлення. Емоційні реакції таких підлітків протікають за механізмом умовного рефлексу, їм властива зайва жорстокість і впертість. 34% осіб відчують позитивне ставлення до себе, спроможні здійснювати діяльність та спілкування на базі вольових зусиль. При цьому 9% здатні розуміти свої позитивні, негативні сторони і можливості, відчувати, розуміти і приймати до уваги почуття та думки інших, чуйність по відношенню до них; прагнуть максимально розвивати свої здібності. Отже, досліджуваним властиве домінування низького рівня емоційного інтелекту, що виражається у їх труднощах ідентифікувати емоційні стани та виражати їх.

Віктимність часто виступає проявом особистості підлітка з огляду на нестачу життєвого досвіду, специфіку ціннісного самовизначення та функціонування емоційної сфери. Розглянемо особливості віктимної поведінки досліджуваних за методикою «Діагностика схильності до віктимної поведінки» (за

О. Андронніковою). Учням властиві відносно знижені показники віктимної поведінки. Для 55% осіб не характерна реалізована віктимність. Вони рідко потрапляють у критичні ситуації чи випрацювали у себе стійкі форми їх подолання; їм властиві впевненість у собі, незалежність, самодостатність. Для 33% осіб характерний середній рівень реалізованої віктимності, який вони іноді використовують у житті й системах стосунків з оточуючими. Такі респонденти не мають вираженої віктимності, не спрямовані на зайняття позиції жертви. Іноді вони можуть потрапляти у складні та кризові ситуації, проте це часто не пов'язано з їх особистісними характеристиками. Лише 12% підлітків характеризуються вираженим високим рівнем реалізованої віктимності, проявляють виражену орієнтацію на зайняття позиції жертви. Своєю поведінкою вони провокують оточуючих до здійснення психологічного насилля відносно них. Частіше за все, їх потрапляння у кризові ситуації та реалізація віктимної домінанти обумовлена їх агресивністю, схильністю провокувати оточуючих, надмірною спонтанністю поведінки. Проявляючи такі характеристики особистості, вони самі себе ставлять у позицію жертви, актуалізуючи складні життєві обставини і постійно реалізуючи схожі патерни поведінки. Аналізуючи форми вираженості віктимної поведінки підлітків з особливими освітніми потребами доцільно зазначити, що найбільш вираженими її формами виступають саморуйнівна й самоушкоджуюча поведінка (28% осіб - високий рівень) та гіперсоціальна віктимна поведінка (26%). Натомість, за вираженістю агресивної (45% осіб - низький рівень), залежної (45%) та некритичної (40%) віктимної поведінки зафіксовані найменші показники.

Отже, третина досліджуваних характеризується вираженою схильністю до саморуйнівної та самоушкоджуючої поведінки, що реалізується у широкому спектрі поведінкових проявів від випадкового самоушкодження чи потрапляння в кризові ситуації до свідомого самоушкодження чи створення ситуацій життя і діяльності, за яких нанесення людині шкоди стає закономірним. Дана тенденція не характерна для 37% осіб, які не схильні до власної віктимізації, поводяться виважено, не провокують оточуючих для вчинення ними шкоди. Для 26% досліджуваних, яким властиві прояви вираженої гіперсоціальної віктимної поведінки, характерні соціальна

установка, відстоювання правди та соціальних нормативних варіантів поведінки, відвертість, вимогливість, неможливість перебувати «в стороні» в ситуаціях конфлікту. Саме така поведінка, реалізуючи гіперсоціальні установки, одночасно, провокує і переміщення особистості в стан жертви, коли, внаслідок гіперсоціальної позиції, людина зустрічається із негативними наслідками своєї поведінки. Лише 20% підлітків мають низький рівень гіперсоціальної віктимної поведінки, реалізуючи спроможність контролювати прагнення відстоювати соціальні нормативи. Разом із тим, 45% осіб не проявляють тенденцію до агресивної віктимної поведінки, не провокують своїми агресивними проявами вороже ставлення від оточуючих. Така тенденція зафіксована лише у 5% досліджуваних. Також, 45% підлітків не демонструють безпомічну поведінку і потребу в наданні їм допомоги, що автоматично ставило б їх у позицію жертви й викликало залежність від оточуючих. Окрім цього, 40% осіб не характеризуються некритичною, зухвалою поведінкою, що, в подальшому, провокувала б віктимізацію таких респондентів.

Отже, виявлено, що половині досліджуваних не притаманна віктимна поведінка, а іншій половині осіб характерний їй середній чи високий рівень вираженості. Підлітки більше схильні до прояву самоушкодження чи гіперсоціальної віктимної поведінки, не маючи тенденцій до агресивної, безпомічної чи некритичної віктимності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, емоційний інтелект виступає вагомим чинником вибору позицій в ситуаціях булінгу у підлітків в умовах інклюзивного навчання. Зокрема, підлітки з низьким рівнем емоційного інтелекту в ситуаціях булінгу частіше займають агресивні позиції нападника чи організатора, не маючи ціннісного ставлення до емоцій інших людей, не ідентифікуючи їх переживання, не реалізуючи тенденції віктимної поведінки. Натомість, підліткам із високим рівнем емоційного інтелекту невластива тенденція до проявів булінгу в освітньому середовищі, зважаючи на їх ціннісне ставлення до емоцій інших людей, та й вони реалізують більш виражену віктимність у стосунках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Губеладзе І. Психологічні засоби запобігання та протидії стигматизації і булінгу через майнову нерівність в освітньому середовищі. Габітус. 2021. Вип. 24(2). С. 135-139.
2. Колесникова А. Розвиток емоційного інтелекту як основа протидії підліткового булінгу. Габітус. 2022. Вип. 39. С. 150-154.
3. Найдьонова Л. Діагностика булінгу і кібербулінгу: методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2019. 94 с.
4. Учитель І. Психологічні чинники схильності до шкільного булінгу у підлітковому віці. Вісник Львівського ун-ту. Серія : Психологічні науки. 2021. Вип. 9. С. 243-250.
5. Хоружий С. Психологічні чинники булінгу серед дітей підліткового віку. Вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологія». 2021. №1. С. 103-110.